

Sõjakoorem

Kolmekümneaastase sõja ajal Prantsuse ordonnantsidega esitatud sõjalised nõudmised tsiviilelanikele

Anna Maria Forsberg

Kuigi sõda on alati peetud valitseja vastutuselaks, on sel tavainimestele tohutu mõju. Käesolevas artiklis analüüsitakse Kolmekümneaastase sõja ajal avaldatud Prantsuse kuninga ordonnantse ning kuninga ja tema alamate suhteid sel ajal. Autori eesmärk on välja selgitada, kas allikates tehakse vahet sõjalisel ja tsiviilvaldkonnal, ning lisaks uurida, kuidas on kirjeldatud sõja põhjusi ja sõja eest võetud vastutust.

Varauusaja kontekstis võib tunduda võimatu ja isegi kohatu eraldada sõda ühiskonnast ja sõjaväge tsiviilelanikest. Sellegipoolest tuleb meeles pidada, et tollal arutleti sõjapidamise üle tihti ning riigivõimud üritasid sõdureid ja mittesõdureid mingil moel eristada. Ehkki idee revolutsioonist sõjanduses on kahtluse alla seatud, on siiski tõsi, et sõjad mõjutasid 17. sajandi ühiskondi väga palju.¹ Võib öelda, et valitseja legitiimsus toetus väitele, et ta suudab tagada riigis sisekorra ning kaitsta alamaid välisvaenlase eest. Elanike kaitsmist sissetungivate võõrvägede eest peeti kuninga üheks tähtsamaks kohustuseks ning sõda ja vägivald olid suveräänsuse pärisosa.² Siinkohal peitub huvitav vasturääkivus: pidevat sõdimist ja võitlemist, mis lõppes alamate jaoks kurbade tagajärgedega, võib tõlgendada kui suurt läbikukkumist, kuid teisalt annab see märku kuninglikust hiilgusest ja võimust. Kuidas tõlgendati sel juhul Prantsusmaa astumist Kolmekümneaastasessesse sõtta?

¹ Kokkuvõtte arutelust: Clifford J. Rogers, *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe* (Boulder: Westview Press, 1995).

² Denis Richet, *La France moderne: L'Esprit des institutions* (Paris: Flammarion, 1973), 41; Joël Cornette, *Le roi de guerre. Essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle* (Paris: Editions Payot et Rivages, 1993), 9, 212.

Oluline on siinkohal rõhutada, et valitseva ideoloogia järgi ei olnud Prantsuse kuningas mingil viisil kohustatud õigustama oma tegusid alamate ees. Prantsusmaa ei olnud konstitutsiooniline monarhia ning kuningas ei pidanud küsima sõja ja rahu üle otsustamiseks või seaduste väljaandmiseks luba.³ Ta võis toimida oma suva järgi, ütluse *car tel est nostre plaisir* kohaselt.⁴ Ta kandis vastutust üksnes Jumala ees.⁵ Arusaam ühiskonnast kui kehast, mille pea on kuningas, tähendas samal ajal ka seda, et valitsejal oli oma alamate ees kohustusi: ta pidi tegutsema üldise hüvangu nimel. 17. sajandi jooksul tugevdasid kuningad järk-järgult oma positsiooni ning üha enam tõusis esile idee, et kuningas on Jumala asemik maa peal.⁶

Siiski on absolutismi olemuse üle peetav elav teaduslik arutelu tõestanud, et kuningatel ei olnud seda võimutäiust, mida nad ihaldasid.⁷ Talupoegade arvukad ülestõusud ja konfliktid kõige mõjuvõimsamate aadlikega (kes olid tihti kuningliku perekonna liikmed) näitavad, et kuningavõimu sai kahtluse alla seada. Pealegi tekitas sõdimise kulukus tihti vastuseisu, mis juhatab sisse artikli teise uurimisteema – tsiviil-elanikud. Ajaloolased teavad, et varauusaja sõjad mõjutasid rahvast mitmel viisil: need tõid kaasa maksude pideva tõstmise, sõtta läinud abikaasade ja poegade kaotamise või isegi maade täieliku laastamise. Sõda jättis tavaelule ka teistsuguseid jälgi. 17. sajandi jooksul kästi Prantsusmaa elanikel ikka ja jälle sõjategevusse panustada: annetada riideid ja püssirohtu või töötada kindlustuste ehitamisel. Samuti lasus neil sõdurite majutamise kohustus. Uuritavates kuninga ordonnantsides esitatud nõudmised on tähelepanuväärsed selle poolest, et aitavad selgust saada sõjaväe ja tsiviilelanike erinevustes (mis polnud sellel ajajärgul kuigi selged).

³ Richet, *La France moderne*, 41–52.

⁴ Sellist olukorda võib võrrelda Rootsiaga, kus kuningalt eeldati, et ta tutvustab sõjaplaane ja uute maksude nõudeid Riksdagile. Johan Holm, *Konstruktionen av en stormakt: Kungamakt och bönder och statsbildning 1595–1640*, Stockholm studies in history, Acta Universitatis Stockholmiensis (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2007), 49, 85–88.

⁵ Étienne Thau, *Raison d'état et pensée politique à l'époque de Richelieu* (Paris: Armand Colin, 1966), 15–16; Richet, *La France moderne*, 52.

⁶ Richet, *La France moderne*, 58–59.

⁷ Vt näiteks arutlust ja viiteid raamatus James B. Collins, *The State in Early Modern France*, New approaches to European history (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 1–5.

Mida tsiviilelanikelt sõja ajal oodati? Kuidas sõda kirjeldati või selgitati? Milliseid põhjendusi kasutasid riigiametnikud, et alamate toetust saada? Vaadeldavaid allikaid – kuninglikke ordonnantse – ei tule pidada mitte vaieldamatuteks dekreetideks, vaid pidevate läbirääkimiste käigus esitatud pakkumisteks ja sõjategevuse õigustamise katseteks.⁸ Nagu käesolevast artiklist selgub, käsitleti ordonnantsides erinevaid teemasid, kuid neis esitatud vaated sõja põhjustele ning kuninga ja alamate kohustustele olid küllaltki ühetaolised. Olgugi et sõja põhjused jäid üsna ebamääraseks, muutusid kuninga ja alamate kohustused Kolmekümneaastase sõja ajal järjest selgepiiriliseks.

Sõjast teavitamine

Sõnastikus „Dictionnaire de l'Académie” (1694) on sõna *publication* näideteks toodud sõja ja rahu väljakuulutamine, edikti väljaandmine, kihluse mahakuulutamine ning viimasena ka raamatu avaldamine.⁹ See annab aimu kuninga ordonnantsidele omistatud tähtsusest. Neil oli oluline osa teaberuumis, milles omandasid järjest rohkem tähtsust ajalehed ja pamfletid, kuid kus mängisid sel ajal märkimisväärset rolli ka erakirjad, kuulujutud ja laulud.¹⁰ Ordonnantside tõlgendamisel peab arvesse võtma ka palveid, *Te Deum*'e ja teisi religioosseid tekste, mis andsid sõdadele olemusliku või vähemalt piibelliku tähendusvarjundi.¹¹ Käesolevas artiklis

⁸ David Parrott, *Richelieu's army. War, government and society in France, 1624–1642*, Cambridge studies in early modern history (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 543.

⁹ *De la publication. Entre renaissance et lumières*. Groupe de recherches interdisciplinaires sur l'histoire du littéraire. Études réunies par Christian Jouhaud et Alain Viala (Paris: Fayard, 2002), 12.

¹⁰ Jeffrey K. Sawyer, *Printed poison: pamphlet propaganda, faction politics, and the public sphere in early seventeenth-century France* (Berkeley: University of California Press, 1990); Christian Jouhaud, *Mazarinades: la Fronde des mots* (Paris: Aubier Collection historique, 1985); Howard M. Solomon, *Public welfare, science and propaganda in seventeenth century France: the innovations of Théophraste Renaudot* (Princeton: Princeton University Press, 1973); Hélène Duccini, *Faire voir, faire croire. L'opinion publique sous Louis XIII* (Seysssel: Champ Vallon, 2003).

¹¹ Michèle Fogel, *Les cérémonies de l'information dans la France du XVIe au milieu du XVIIIe siècle* (Paris: Fayard, 1989).

analüüsitakse aga ainult ordonnantse. Autor valis arhiivi Archives Nationales Pariisi filiaali Archives Departementales (AD) kogust¹² ja Prantsuse rahvusraamatukogu sõjaliste ordonnantside kogust¹³ 80 ordonnantsi, mis anti välja ajavahemikul 1635–1640 ning milles viidatakse otseselt sõjale. Erilist tähelepanu on pööratud sellele, kuidas on ordonnantsides selgitatud sõja põhjuseid ning millisel viisil on kujutatud kuninga, vaenlaste ja alamate rolle. Dokumentidest otsiti ka usulisi põhjendusi. Üks materjali huvitavaid külgi on see, et sõja kohalolu on märgata ka neis ordonnantsides, mis käsitlevad esmapilgul hoopis muid teemasid. Kirjeldatud tendents näitab, kuidas riik sõjast teavitab ja millise jälje jättis see avalikku diskursusesse.

Arvukaid kuninga ordonnantse anti välja esmajoones uute ametikohtade loomiseks, riigikaitse korraldamiseks, aadlile nende sõjaliste kohustuste meenutamiseks või ka muude sõja rahastamisviiside leidmiseks. Selline allikmaterjal jäetakse tihti tähelepanuta, kuid see väljendab iseenesest ilmekalt, mida peeti sõja ajal harilikuks või siis ebatavaliseks. Ordonnantside sihtrühmad annavad samuti aimu, milliseid rahva osi peeti sõjategevuse organiseerimisel kõige olulisemaks. Christian Jouhaud' ja Alain Viala sõnul ei anna ordonnantsid edasi mitte ainult ettekirjutusi, vaid tegelevad ka teabe levitamise ja veenmistööga.¹⁴

Teabe avalikustamiseks leidis üsna mitmeid teid. Sõjalised ordonnantsid ei pidanud läbima ühtki kohtuinstantsi, kuid õigusakte oli vaja kas kuninglikes kohtutes (*parlements*) või teistes kohtuinstantsides (*cours*) registreerida, et need jõustuksid. Kuninglikud kohtud võisid keelduda õigusakti vastu võtmast või vähemalt viivitada nende ordonnantside registreerimisega, mis neile ei meeldinud.¹⁵ Osa ordonnantse, näiteks ametiasutuste moodustamisega seotud dokumendid, olid suunatud otse

¹² Archives Nationales, AD +, Textes administratifs, vol. 233–259.

¹³ Bibliothèque Nationale de France, Réserves des livres rares, Rés F 181, Louis XIII Règlements et ordonnances militaires 1635–1636.

¹⁴ Jouhaud & Viala, *De la publication*.

¹⁵ Edmond Esmonin, „La publication et l'impression des ordonnances royales sous l'ancien régime” – *Études sur la France des XVIIe et XVIIIe siècles* (Paris: Presses universitaires de France, 1964), 176f; John J. Hurt, *Louis XIV and the Parlements. The assertion of royal authority* (Manchester: Manchester University Press, 2002), 6–7.

kuninglikele ja halduskohtutele. Suurem osa ordonnantse suunati pärast registreerimist edasi halduskohtutesse ning lõpuks hüüdis kuulutaja need tänavatel trompetite saatel välja. Osa ordonnantse kuulutati välja kirikukantslist.

Erinevusi ei leidu mitte ainult väljakuulutamise viisides, vaid ka ordonnantside sisus. Näiteks võib tuua kuninga allkirjastatud ordonnantsid ja väljavõtted kuningliku nõukogu (*Conseil du Roi*) otsustest ning ka teiste kuninga teenistujate allkirjastatud dokumendid. Siinkohal tuleb rõhutada, et ei AD kogu ega ka autori valim pole täielik ega esita kõike, kuid olemasolev kogu võimaldab uurida sõjale viitamise erinevaid viise avalikes dokumentides. Käesolevas uurimuses ei eristata kuninga otsuseid kuningliku nõukogu otsustest ega teistest ediktidest ja kuninga korraldustest, kuigi tasub meele pidada, et eelnimetatud dokumentide eesmärgid ja sihtrühmad olid mõneti erinevad.¹⁶

Analüüsi hõlbustamiseks on ordonnantsid jagatud nelja alarühma. Esmalt käsitletakse allikarühmi ja nende erijooni ning seejärel analüüsitakse üldiselt, mida eri rahvastikukihtidelt sõja ajal oodati, st mis eristas militaarsfääri tsiviilsfäärist. Kõigepealt tuleb aga lühidalt tutvustada Prantsusmaa rolli Kolmekümneaastases sõjas.

Prantsusmaa sekkumine Kolmekümneaastasse sõtta

17. sajandi algus oli Prantsusmaal rahutu aeg. Riiki tabasid nii dünastiatevahelised kui ka usulised kokkupõrked, mis lõppesid alles siis, kui kuningas Louis XIII võitis hugenotte 1628. aastal La Rochelle'is. Prantsusmaad häiris veel tõsiasi, et Hispaania tugevdas nii oma positsiooni Euroopas kui ka koloniaalvõimu. 1615. aastal Louis XIII ja Austria Anna ning Felipe IV ja Prantsusmaa Élisabethi vahel sõlmitud topeltabielu, mis pidi parandama kahe dünastia, Bourbonide ja Hasbsburgide suhteid, ei täitnud oma

¹⁶ Kuninglike määruste ja ediktide liigid vt: Richet, *La France moderne*, 29ff; Françoise Hildesheimer & Michèle Bimbenet-Privat, *État des sources de la première modernité (1589–1661) conservées dans les Archives et bibliothèques parisiennes* (Paris: Centre historique des archives nationales, 2006), 79–84.

kõrget eesmärki. Habsburgid ei olnud võimul mitte ainult Madridis ja Viinis, vaid ka Prahlas, Napolis, Milanos, Lissabonis ja Brüsselis. Prantsusmaa tundis, et on ümber piiratud, ning oli eriti tundlik nn Hispaania tee (varustustee Itaalia ja Hispaania Madalmaade vahel) küsimuses. Teine konfliktne ala oli läbipääsutee Austriasse: Prantsusmaa ja Hispaania võitlesid mitu korda Valtellina mäekuru pärast ning Kolmekümneaastase sõja esimesel kümnendil osales Prantsusmaa ka mitmes teises väiksemas konfliktis.¹⁷ Kui Hispaania väed ründasid 1635. aastal üht Saksa kuurvürsti, Trieri peapiiskoppi, kes oli Prantsusmaa kaitse all, andis see Prantsusmaale sõtta sekkumiseks ettekäände. Tegelikult kannustas Prantsusmaad avalikult sõtta astuma Rootsi kaotus Nördlingeni lahingus, sest Prantsusmaa oli Rootsit ja Hollandit aastaid toetanud. Kui Prantsusmaa oli endale hankinud liitlased, astus riik 1635. aasta mais sõtta. Prantsusmaa tähtsaim eesmärk oli Hispaania, aga ka kogu Habsburgide dünastia võimu kärpimine.

Kui heerold sõjakuulutusega 19. mail Brüsselisse jõudis, oli sõda juba alanud ning esimene lahing peeti Aveinis järgmisel päeval. Prantsusmaa võitis ja seda tähistati varsti kogu kuningriigi kirikutes.¹⁸ 1635. aasta 6. juunil anti välja üksikasjalikum *Déclaration du Roy*, mis registreeriti hiljem kuninglikes kohtutes ja avaldati ajalehtedes *Gazette de France* ja *Mercure François*.¹⁹ Prantsusmaal levitati dokumenti laialdaselt ja Pariisi tänavatel loeti see ette 1635. aasta 23. juunil.²⁰

Sellest ajast (või juba varemgi) oli sõda riiklikes ordonnantsides püsi-teema. Järgnevalt analüüsitakse nelja ordonnantsitüübi erijooni ning see-järel arutletakse üksikasjalikumalt kuninga ja alamate rollide üle.

¹⁷ Kolmekümneaastase sõja kohta vt: Geoffrey Parker (ed.), *The Thirty Years' war*, 2nd edition (London & New York: Routledge, 1997); Lars Ericson Wolke, Göran Larsson & Nils Erik Villstrand, *Trettioåriga kriget. Europa i brand 1618–1648* (Lund: Historiska media, 2006).

¹⁸ Guillaume Lasconjarias, „Avein, 20 Mai 1635: La France entre dans la guerre de trente ans,” *Revue internationale d'histoire militaire* 82 (2002).

¹⁹ *Déclaration... sur l'ouverture de la guerre contre le Roy d'Espagne*. Vérifié en Parlement le 18 juin 1635 (Paris, 1635).

²⁰ Anna Maria Forsberg, „Arguments of war. Norm and information systems in Sweden and France during the Thirty Years War” – Anna Maria Forsberg, Mats Hallenberg, Orsi Husz and Jonas Nordin (eds.), *Organizing History. Studies in Honour of Jan Glete* (Lund: Nordic Academic Press, 2011).

Uute ametikohtade loomine ja teised finantsordonnantsid

Kõige levinum uurimisaluste ordonnantside tüüp on seotud uute institutsioonide (ehk riigipalgaliste ametikohtade) loomisega, olemasolevate ametikohtade pärilikuks tegemise või mõnel puhul ka uue haldusorgani loomisega (näiteks asutati kolmas riigi keskne finantsasutus, *Cour des Comptes* Pariisis).²¹ Riigile oli ametikohtade müümine oluline sissetulekuallikas, kuid teisalt tekitas see suuri probleeme. Ametikohtade müümine ei taganud loomulikult parimaid võimalikke ametikandjaid ning probleemi ei lahendanud ka ametite päritavaks muutmine. Ametikohtade müümisega kaasnes veel see, et kuningavõim hakkas aegamisi oma ametnike üle kontrolli kaotama.

Uute ametikohtade loomist ja olemasolevate juures tehtud muudatusi selgitati enamasti sellega, et kuningas pidi ülal pidama suurt sõjaväge nii Prantsusmaal kui ka väljaspool seda. Ordonnantsides selgitati harva, kuidas sõda algas, kuid vihjati, et süüdistada tuleb vaenlasi. Dokumendid väitsid, et kuninga ülesanne on vaenlastega võidelda ja samal ajal oma alamaid liiga raskest koormast säästa. Tavaliselt põhjendati uute ametite loomist kui kõige leebemat viisi, mille abil oli riigil võimalik hankida raha sõjaväe ülalpidamiseks. Mõnikord kirjeldati ordonnantsides uute ametikohtade loomise sobilikkuse näitamiseks vaeste talupoegade armetust. Ühtlasi rõhutati, et ametikandjad ise saavad reformidest kasu (mis on küsitav).²²

Nimetatud ordonnantside suur hulk annab märku sellest, millisel viisil püüdis Prantsusmaa sõjategevust rahastada. Käesoleva artikli kontekstis on tähtsaim järeldus, et sõja teema võeti ordonnantsides ikka ja jälle üles. Tekstides ei olnud tavaliselt mainitud ei kuninga ega ka tema alamate kohustusi. Sõda ei põhjendatud kunagi usuliste väidetega. Sõjas olid süüdi Prantsusmaa vanad vaenlased ning probleeme pidid lahendama suured sõjaväed, mis nõudsid raha, mida osaliselt saadi ametikohtade müümisest.

²¹ Ametikohtade müümise kohta vt „le venalité”, Robert Descimon & Christian Jouhaud, *La France du premier XVIIe siècle 1594–1661* (Paris: Belin, 1996), 28–32; Duccini, *Faire voir*, 57.

²² Collins, *The State*, 50–51.

Samalaadsete tekstide rühma moodustavad majandusalased dekreedid, millega müüdi annuiteete (*rentes*) või lisamaksustamise õigusi (*droits aliénés*) ja laenati sel viisil raha kuninglikelt ametikandjatelt. Kii- resti sularaha hankimiseks oli Prantsuse riik hakanud maksutulu ette ära müüma finantseerijatele, kes hiljem ise makse kogusid. Sellise süsteemi tõttu laekus riigile ainult osa maksutulust ja see kahjustas ka maksunõud- mise legitiimsust.²³ Arutluse all olevasse kategooriasse kuuluvad arvukad ordonnantsid sarnanevad suurel määral eelmises kategoorias analüü- situtega. Tekstides väideti, et laekuvat raha oli vaja sõja tõttu, sest suur sõjavägi, mida kuningas oli sunnitud ülal pidama, oli kulukas. Kuningas tahtis väga säästa vaeseid ja leida sõja rahastamiseks viise, mis kõige vae- semaid alamaid ei mõjuta.²⁴ Ordonnantsides rõhutatakse ka, et alamaid ei kohelda halvasti ega rõhuta – kuningas nähakse isafiguuri.²⁵ Tüüpi- line sõnastus kõlab: „Me ei ole oma alamaid ja varasid silmas pidades leidnud leebemat ega vähem kahju põhjustavat toimimisviisi kui sisse nõuda intressiõigusi meie Lyoni raekojale.”²⁶ Veel kirjutatakse, et kuninga peamine ülesanne on kaitsta oma rahvast.²⁷ Mitmel juhul kirjeldavad tekstid rikaste kohustusi vaeste ees: parem oli müüa rikastele annui- teete kui vaestele tüli teha.²⁸ Tekstides esinev vaenlane on küllaltki umb-

²³ *Ibid.*; Parrott, *Richelieu's army*, chapter 4.

²⁴ Näiteks „ne pouuant tirer aucuns secours de nos sujets à cause de leur extrême pauvreté” (meie alamate äärmise vaesuse tõttu ei ole meil võimalik neilt toetust saada), ediktis *Edict du Roy pour la vente, revente & alienation du Domaine de Dauphiné* (Paris, 1637), vt ka: *Edict du Roy, portant constitution de Trois cens mil liures de rente sur les aydes* (Paris, 1635).

²⁵ „afin que nos Sujets n'en reçoivent aucune foule & oppression”. *Edit Portant création de quatre cens mil livres de Rente sur les cinq grosses Fermes* etc (Paris, 1635).

²⁶ „nous n'auons point troué de moyens plus doux & moins à charge à nos sujets ny à nos finances, que d'alliener quelques rentes sur l'Hostel de nostre Ville de Lyon, aux habitants de ladite ville & autres nos sujets...”, *Edict portant création de Cent mil liures de rente sur les Gabelles de Lyonnais, outre les 34360 liures cy-deuant créés. Et creation de trois Receueurs Gene- raux & Payeurs desdites rentes, etc* (Paris, 1636).

²⁷ „Et comme nous n'avons autre plus grand soin, que celui de la conservation de nos Sujets.” *Edit du Roy Portant création des seize parties de Rentes constituées sur les Gabelles & Aydes, Clergé, Receptes générales, & autres, tant anciennes que nouvelles. Etc* (Paris, 1636).

²⁸ „Entre lesquels moyens qui leur ont esté proposez, n'en ayant trouué de plus facile, & de moins à la foule de ses sujets, que de vendre aux personnes les plus riches & ayez de sesdits sujets, iusques à la somme de six cens mil liures de rente, à prendre en la partie des huit

isikuline, kuid mõnel juhul kirjeldatakse, et ta plaanitseb Prantsusmaa hukku.²⁹

Ordonnantsid apelleerisid ka teatud kohustustele isamaa ees. Kui soolamaksuga (*la gabelle*) tegelevatelt ametikandjatelt taas kord abi paluti, siis põhjendati palve esitamist „selle riigi” hiilguse ja säilimisega, kuid mainiti ka, et ametnike perekonnad ja omandid toetuvad heale ja turvalisele rahuajale.³⁰

On teada, et Kolmekümneaastase sõjaga kaasnes Prantsusmaal hiiglaslik maksude tõus: 1643. aastal oli *taille*³¹ viis korda kõrgem kui 1630. aastal.³² Autori uuritava materjali hulgast puudutasid üldise maksutõusu teemat aga üsna vähesed ordonnantsid ning nendeski on üritatud teksti tegelikku eesmärki varjata või ähmaseks jätta. Varasemate uurimuste andmetel selgitati ja põhjendati uusi makse vähe.³³ Näiteks mõnes ordonnantsis väidetakse, et kuningas hoidub maksustamisest, kuid nõuab selle asemel laenu.³⁴ Maksuordonnantsid kirjeldasid sõda ja hoolitsevat kuningat üldiselt samal moel kui teised finantsordonnantsid.

millions de liures, crééez par l'Edict du mois de Feurier 1634”, Extraict des registres du Conseil d'Etat 1639.

²⁹ *Edit Portant création de quatre cens mil livres de Rente sur les cinq grosses Fermes etc* (1635).

³⁰ „nous esperons qu'ils s'efforcent de contribüer encores pour cette fois à cette necessité publique qui regarde la gloire & conseruation de cét Estat, & l'acheminement d'une bonne paix d'oü despend la seureté et repos de leurs familles & bien en leur donnant neantmoins des augmentations de gages”. *Edict du roy portant augmentation de deux cents soixante mil liures de gages aux Officiers des Eslection* (1639).

³¹ Siinkohal peetakse silmas riigimaksu (*taille royale*), mille üks tähtsamaid eesmärke oli sõja- väe ülalpidamine (toim.).

³² Hélène Duccini, *Histoire de la France au XVIIe siècle* (Paris: Armand Colin, 2000), 57.

³³ Yves-Marie Bercé, *Histoire des croquants. Étude des soulèvements populaires au XVIIe siècle dans le sud-ouest de la France*, vol. 1 (Paris/Genève: Droz, 1974), 44.

³⁴ Vt näiteks *Declaration du Roy, Portant remboursement sur le dernier quartier des Tailles de la presente annee 1636 à ses subiets contribuables ausdites Tailles de la Generalité de Paris, de ce qu'ils ont aduancé pour la leuee & entretenement de ses gens de guerre* (Paris, 1636).

Sõjalised ordonnantsid ja mobilisatsioon

Esmalt tekkis sõja tõttu vajadus pidada ühendust väejuhtide ja sõduritega. Kuningas kutsus kokku aadliväe, *ban et arrière-ban*'i, kuid tal oli oma tahte läbisurumisega raskusi. Ordonnantside põhjal selgub, et probleeme deserteerimisega oli nii sõdurite kui ka ohvitseride seas ning tunded, et karmid karistused olukorda ei lahendanud.³⁵ Aadlike deserteerimist peeti tõsiseks rikkumiseks ning leiti, et see on kuninga ja isamaa ees võetud kohustuste täitmatajätmine. Nii kirjutati ühes deserteerimisvastases deklaratsioonis: „Me oleme alati arvanud, et Prantsuse vaimu osaks olnud ainumas soov austust leida peaks panema igäüht praegustes oludes oma kohust täitma,“ kuid see osutus valeks.³⁶ Kuigi öeldi, et sõja algatas vastane, langes osa süüd provintside asehalduritele, kes ei suutnud piire kaitsta.³⁷ Hoolimata üldisest arusaamast, mille kohaselt sõda oli aadliseisuse asi, oli riik varsti sunnitud otsima kaitse organiseerimiseks teisi võimalusi.

Kuna sõjaline olukord oli eriti esimeste aastate jooksul pinev, taotlesid paljud ordonnantsid kohest ja otsustavat toetust. 1636. aastal pidid kõik Bretagne'i külad välja panema vähemalt ühe mehe.³⁸ Et sõjaväge suurendada, seati riigi elanikele piiranguid: keelatud oli palgata ehitustöölisi, käsitöölistel ei tohtinud olla üle ühe abilise ja keegi ei võinud pidada liiga palju teenreid.³⁹ Kõik need, keda mujal tarvis ei läinud, saadeti rindele.

³⁵ Vt *Declaration du roy, contre tous les Chefs, Officiers & Soldats tant des troupes de Caualerie que d'Infanterie, qui ont quitté ou quitteront l'armée sans conge* (Paris, 1636); *Ordonnances du roy, portant commandement à tous Officiers, Caualiers & Soldats, qu'autres faisans profession des armes, de se rendre dans huit jours ou plütost en son Armée de Picardie, à peine de la vie* (1636). Vt ka Cornette, *Le roi de guerre*, 57; Parrott, *Richelieu's army*, passim.

³⁶ *Declaration du Roy, Contre les Déserteurs des Armées de sa Majesté, Verifiée en Parlement le 7. Septembre 1635* (Paris, 1635).

³⁷ *Arrest de la cour de parlement, Par lequel il est enjoint à tous Seigneurs, Gentils-hommes & autres faisans profession des armes estans dans Paris & autres lieux, d'aller presentement seruir le Roy en l'armée de sa Majesté en Picardie, sur les peines portées par ledit Arrest 1636...* (1636).

³⁸ *Ordonnance Du Roy pour enjoindre aux habitans de la Prouince de Bretagne de lever incessamment les plus des soldats quils pourront, et les Soldoyer pour deux ou trois mois, 11 augusti 1636.*

³⁹ *Ordonnance du Roy de faire cesser tous les ateliers de France, & envoyer à la guerre tous les Chamberlans de mestiers, Compagnons, & apprentifs capables de porter les armes, à la reserve*

Vahel läksid ordonnantsid üle piiri. Võimud olid aeg-ajalt sunnitud neid tagasi võtma või näiteks täpsustama, et viljaveoks kasutatavaid hobuseid ei tohi sõjaväele ära anda. Valitses üldine mure Pariisi toiduvarude pärast, juhul kui vaenuväed peaksid sisse tungima. Seepärast pakuti Pariisi ümb-ruse alade elanikele võimalust paigutada toiduvilja erilistesse ladudesse ning pariislastel lubati ehitada veskeid ja neid kasutada ka pärast sõja lõppu.⁴⁰

Ordonnantsides peeti sõja algatajaks vastast, kuid süüdistati ka ase-haldureid, kes ei suutnud riiki kaitsta. Vaenlasi kirjeldati värvikamalt kui muidu. Ühes kuninga deklaratsioonis väideti, et vaenlane olevat põleta-nud Pikardias, Champagne'is ja Burgundias maju „julmemal ja barbaar-semal viisil, kui ealeski varem sõda on peetud”.⁴¹ Kuningas oli kirjeldus-tes vastutustundlik ja hoolitses oma alamate eest. Selgemalt kui muudes ordonnantsides tuli neis dokumentides esile arusaam, et kuigi alamatel on kuninga ees kohustusi, tuleb Prantsusmaa kaitsesse panustamine ka neile endile kasuks.

Usulised tõlgendused

Suurem osa Archives Nationales'i arhiivi AD kogus säilitatavaid ordon-nantse ei ole usulise sisuga. See aga ei tähenda, et sõda poleks usuga seostatud või et sõja kohalolu poleks kirikutes märgata olnud. Nagu ees-pool mainitud, korraldati kuninga ja võidu nimel eestpalveid ja sõjalist edu tähistati *Te Deum*'idega. Rahandus- ja sõjaküsimusi puudutavatest ordonnantsidest jääb aga Jumal märkimisväärse kombel eemale. Sellegi-

d'un en chaque boutique; Ordonnances, portant que tous les Ateliers seront rompus. Avec com-mandement de faire cesser les bastimens (mõlemad aastast 1636, in Rés 181, Bibliothèque Natio-nale de France).

⁴⁰ *Ordonnance, portant defenses de prendre les chevaux des Laboureurs, ny d'autres amenant des bleds & du pain à Paris 8 augusti 1636*, (Rés 181); *Ordonnance, portant permission de bastir des Moulins sur la riuière, Mesmes d'en auoir à bras aux maisons, Paris 7 augusti 1636* (Rés 181).

⁴¹ *Declaration du Roy, Portant exemption de Tailles pendant trois ans, à tous les Habitans des frontieres de Picardie, Champagne & Bourgogne, qui seront employez dans ses armées ou ailleurs à son service* (1636).

poolest leidub mõni käesoleva uurimuse seisukohast huvitav dokument, millel on usuline sisu. Näiteks võib tuua pühadusteotajate vastase deklaratsiooni, paavsti edikti juubeliaasta⁴² tähistamise kohta ja tuntud deklaratsiooni, millega Louis XIII annab Prantsusmaa Neitsi Maarja kaitse alla.⁴³ Viimane lisas kirikukalendrisse protsessioonipäeva, mille ülesanne oli näidata, et ei ole katkenud ajalooline kroonimise kaudu tekkinud side, mis ühendab kuningat, kogudusi ja Jumalat.⁴⁴ Seevastu paavsti tekst, millega kuulutatakse välja juubeliaasta, on kahest kuninga dokumendist ilmsetel põhjustel väga erinev. Paavsti edikti kohaselt on sõda Jumala karistus, mille põhjustasid inimkonna patud. Sõda puudutav tekstiosa on äärmiselt ebaselge, mida võib põhjendada sellega, et Rooma silmis võitles Prantsusmaa vael poolel.⁴⁵ Kahe kuningliku teksti vaatepunkt on täpselt vastupidine: Jumal on neil rasketel aegadel Prantsusmaa vastu armu üles näidanud, mis tähendab, et Prantsusmaa on Jumalast ära valitud. Nagu on näidatud teistes uurimustes, oli see 17. sajandi Euroopas levinud väide.⁴⁶ Jumala suur heldus meenutab kuningale ka tema kohustusi: valitseja peab tagama alamate vagaduse ja olema ise usuline eeskuju. Teisalt on kõigil kolmel tekstil sama eesmärk: rahu. Kõik alamad peaksid pühendama end vagadele eluviisidele ja palvetama üldise rahu eest.

⁴² Paavsti poolt välja kuulutatav aasta, kui katoliku kiriku liikmed pidid tegema palverännaku Rooma. Esimese kristliku juubeliaasta kuulutas välja paavst Bonifacius VIII aastal 1300, alates 1450. aastast tähistatakse juubeliaastat iga 25 aasta järel, kuid mõnikord on paavst otsustanud juubeliaasta vahele jätta. Näiteks 19. sajandil tähistati juubeliaastat vaid 1825. aastal (toim.).

⁴³ *Déclaration du roy contre Les Iureurs & Blasphemateurs du saint nom de Dieu, de la sainte Vierge Marie, & des Saints* (Paris, 1636); *Mandement de Monseigneur l'Archevesque de Paris pour la publication & ouverture du Iubilé universel concédé par N S Pere le Pape Urbain VIII de ce nom, afin d'obtenir de Dieu la Paix Vniverselle en toute la Chrestienté* (Paris, 1636); *Déclaration du Roy Louis XIII par laquelle il met le royaume de France sous la protection de la Sainte Vierge* (Paris, 1638/1700).

⁴⁴ Descimon & Jouhaud, *La France du premier*, 12.

⁴⁵ S.o protestantlike Roots ja Hollandi poolel (toim.).

⁴⁶ Nils Ekedahl, *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokonst*, *Studia rhetorica Upsaliensia* (Uppsala: Gidlund, 1999); Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, 2000), 151–157; Christopher Hill, *The English Bible and the Seventeenth-Century Revolution* (London: Allen Lane, 1993), 264–270; Linda Colley, *Britons. Forging the Nation 1707–1837* (New Haven: Yale University Press, 1992), 11–53.

Mässud ja allumatus

Sõda tõi kaasa arvukalt talurahva ülestõuse. Lisaks seati piirialade elanikud keerulise valiku ette, millise valitseja poolt olla. Käesoleva artikli allikate seas on ka kuninga kirjad mässavatele alamatele. Kirjad on huvitavad selle poolest, et neis määratakse selgelt kuninga ja alamate kohustused. Kuninga kohustus on alamaid kaitsta ja nende eest hoolitseda, kuid eeskuju näitamiseks peab ta rahvast ka karistama, kui too halvasti käitub.⁴⁷ Ühes tekstis väidetakse, et kui inimesed ei näita enam valitseja vastu üles seda kuulekust ja armastust, mida nad talle võlgnevad, ning asuvad toetama vaenupoolt, pälvivad nad kõigi halvakspanu ja aitavad kaasa omaenda isamaa hävingule. Isamaa hüvanguisse oma panuse andmine on igäühe kohustus ning amatel soovitatakse arvesse võtta, et sellega kaitsevad nad ka ennast parimal võimalikul viisil.⁴⁸

Sõjakuningas – rahukuningas

Prantsuse ajaloolase Joël Cornette'i sõnul oli sõjal keskne osa Prantsuse kuninga kuvandis,⁴⁹ ordonnantsides kirjeldatakse sõda aga harva auväärse või positiivse tegevusena. See on põhjustatud allikate olemusest: kui kuningas küsis amatelt sõjapidamiseks raha, oli tähtis rõhutada, et ta sõdib vastumeelselt. Keegi ei varjanud, et Prantsusmaa ise oli Hispaaniale sõja kuulutanud ja mitte vastupidi, kuid sellele ei pööratud peaaegu üldse tähelepanu. Tihti selgitati, et Prantsusmaa kauaaegsed vaenlased olid kuningale sõjakuulutamise peale sundinud, mistõttu ta pidi nüüd ülal pidama suurt ja kulukat sõjaväge. Seoses Prantsusmaa sõjakuulutusega oli sõja põhjuseid mitmes dokumendis põhjalikult selgitatud ning ilmselgelt ei näinud võimud nende uuesti selgitamiseks vajadust. Tavaliselt piisas viitamisest „Prantsusmaa kauaaegsetele vaenlastele”. Leidub

⁴⁷ *Déclaration du Roy, tant contre les bourgeois & habitans de la ville de Corbie* (1636).

⁴⁸ *Arrest du conseil d'estat du Roy, sa majesté y estant: Contre le Parlement, Chambre des Comptes, Thresoriers de France, & autres Priuilegiez de la ville de Dijon* (1636).

⁴⁹ Cornette, *Le roi de guerre*, 212.

aga dokumente, milles analüüsiti sõja põhjuseid täpsemalt. Mitmel korral mainiti Prantsusmaa liitlaste kaitsmise vajadust.⁵⁰ Teised ordonnantsid keskendusid jälle hispaanlaste kadedusele ja kurjusele või nende anastusplaanidele.⁵¹ Need kujutusviisid olid aga üldised ning mitte sugugi nii üksikasjalikud kui nendel aastatel avaldatud karikatuurid ja pamfletid, mis kujutavad hispaanlasi.⁵² Sõja teiste põhjustena toodi välja „selle riigi alalhoidmine” või see, et kuningas tahab oma alamaid kaitsta.⁵³

Sõja kujutamine paratamatu nähtusena on iseenesest huvitav. Ehkki selline kujutusviis võib olla seotud sellega, et sõja nimetamine oli kõigest ordonnantside põhisisu lühikeseks sissejuhatauseks, tundub see ka kinnitavat vaadet, mille kohaselt kuningas oma tegevust põhjendama ei pea. Ilmselgetel põhjustel (vaenlase sissetung Prantsusmaale) ei kirjeldatud kuningat kui suurt sõdalast või kuningriigi kaitsjat. Leidub aga üks erand. 1636. aasta sügisel läks kuningas rindele ning andis ordonnantsiga kuningannale ametlikult üle vastutuse Pariisi eest nii kauaks, kui ise eemal viibib. Selles tekstis esitletud kuninglik ideaal on hoopiski erinev: „et oma alamaid ja väarikust mitte alt vedada, oleme otsustanud minna tugevate jõududega oma Pikardia provintsi ja vaenlased tagasi lüüa.”⁵⁴ Kuninga kohalolu lahinguväljal (või selle läheduses) nähakse kui

⁵⁰ *Edict et reglement fait par le roy sur le cours & prix des Monnoye tant de France qu'Estrangeres* (Paris, 1636); *Edit du roy portant Creation d'une Generalité & Bureau des Finances en la ville d'Alençon etc* (1637).

⁵¹ „aux ennemis de la grandeur de cest Estat”, in *Edict portant creation de six Offices de Conseillers de sa Majesté* (Paris, 1635); *Edict du roy portant heredité aux offices de Receueurs particuliers des Tailles et Taillon* (1638). Hispaania hirmsatest plaanidest: *Déclaration du Roy sur les attentats et entreprises commises contre son Estat, par aucuns du comté de Bourgogne, avec les assurances de conseruation & protection que sa Majesté promet aux Villes, Communautez, Gentils-hommes, & à tous les Ordres dudit pays, qui voudroient observer inuiolament le Traicté de Neutralité, & se despartir à l'aduenir de tous actes d'hostilité contre ses subjects, & d'intelligence avec ses ennemis* (Paris, 1636); *Edict du Roy, portant suppression de Conduittes, Et creation de commissaires Prouinciaux des Guerres, Et de Trois cent Archers Gardes desdits Commissaires* (Paris, 1635).

⁵² Duccini, *Faire voir*, 62–63.

⁵³ *Edict du Roy portant creation d'un Procureur de sa Majesté & d'un greffier en chacune Ville & Communauté du ressort de la Chambre des Comptes de Paris* (Paris, 1635); *Edict du Roy portant creation de quatre Conseillers d'augmentation en la Cour des Aydes de Guyenne etc* (1637).

⁵⁴ *Déclaration du roy par laquelle sa Majesté a fait & estably la reyne son Espouse, Gouuuer-nante de sa bonne ville de Paris etc* (Paris, 1636).

kohustust alamate ees ja kuningliku au lahutamatu osa. Sellist kuvandit levitasid loomulikult ka teised avalikud väljaanded, näiteks La Gazette de France ja Mercure Galant, kuid ordonnantsides on see haruldane.⁵⁵ Kuningat kujutatakse pigem tööka kui kangelaslikuna: „ta kasutab kogu oma võimu ja hoolt ning teeb läbi erakordseid katsumusi.”⁵⁶

Veelgi tavalisem oli kuninga kujutamine rahuarmastajana. Väide, et kuningas võitles ainult selleks, et paremat rahu saavutada, kordus paljudes dokumentides.⁵⁷ Niisugune retoorika ei olnud sel ajajärgul sugugi ebatavaline.⁵⁸ Ordonnantsides selgitati mõnikord samuti, et kuningas ei ürita rahu tuua mitte ainult oma alamatele, vaid kogu ristirahvale.⁵⁹ Ühest küljest kuulub see valitseja „kõige kristlikuma kuninga” (*roi très-chrétien*) rolli juurde, kuid seda retoorikat peaks vaatlema ka Kolmekümneaastase sõja kontekstis. Kui ei oleks väidetud, et võideldakse üleüldise rahu nimel, olnuks raske seletada kaaskatoliiklaste ründamist ja sõjas vale poole valimist.

Nagu eespool mainitud, oli tekstides üllatavalt väike osa usul. Ühel juhul väljendatakse tekstis lootust: „Jumal, kes tunneb meie südant ja mõtteid, õnnistab me õiglasi relvi ja soosib nende edu.”⁶⁰ Samal moel eeldatakse, et Jumal peaks aitama rahu saavutada.⁶¹

⁵⁵ Cornette, *Le roi de guerre*, 184–185.

⁵⁶ *Arest de la cour de Parlement, Par lequel il est enjoint à tous Seigneurs, Gentils-hommes & autres faisant profession des armes estans dans Paris & autres lieux, d'aller presentement servir le Roy en l'armée de sa Majesté en Picardie, sur les peines portées par ledit Arrest* (1636).

⁵⁷ *Edict portant création d'un Grand Maistre Enquesteur & Général Réformateur triennal des Eaux & Forests etc* (1635); *Edict du Roy portant creation & augmentation d'Officiers au Parlement de Paris, Et de Maistres des Requestes ordinaires de l'Hostel* (1635); *Edict du Roy portant creation d'une Troisième Chambre en la Cour des Aydes de Paris* (1635/1636).

⁵⁸ Vt Forssberg, *Arguments of war*.

⁵⁹ Vt näiteks: *Edict du Roy portant creation & augmentation d'Officiers au Parlement de Paris, Et de Maistres des Requestes ordinaires de l'Hostel* (Paris, 1635).

⁶⁰ „mais comme Nous esperons que Dieu qui connoist notre coeur & nos pensees, benira nos justes armes, & en favorisera les succès”, in *Edit Portant création d'Officiers en la Chambre des Comptes de Paris* (Paris, 1635). Sarnane sõnastus ediktis *Edict du roy portant creation & augmentation d'Officiers au Parlement de Paris, Et de Maistres des Requestes ordinaires de l'Hostel* (Paris, 1635).

⁶¹ *Édit du roi portant pouvoir à tous les trésoriers généraux de France de faire département entr'eux des élections de leur Généralité, etc.* (1637).

Analüüsitava teema ordoannantside kõige silmatorkavam joon on sellegipoolest isalik toon. Ikka ja jälle väidetakse, et kuningas teeb kõik, mis suudab, et oma alamaid mitte koormata. Vaid seepärast, et kuningas on sunnitud suurt sõjaväge ülal pidama, tuleb tal oma alamaid tülitada ning sedagi teeb ta leebeimal võimalikul moel. Nagu väljendatakse ordoannantsis, milles kuningas avaldab kahetsust, et peab rahvalt toetust paluma: „[Kuningas küsib abi] nii suure meelepahaga, kui saab olla ühel kristlikul valitsejal, kes ihkab väga oma rahva olukorda kergendada.”⁶² Siiski oli kuninga alamate rühmade vahel suuri erinevusi, mis juhatabki sisse järgneva alapeatüki.

Rahva kohustused

Kuigi tekstides viidatakse korduvalt „meie rahvale” ja isegi „meie rahvas-tele” (*notre peuple* ja *nos peuples*), on üsna selge, et tekstid on suunatud eri seisustele, kellelt vastavalt eeldatakse erinevaid asju. Aadlikel on isenesestmõistetavalt keskne koht, sest nemad pidid sõdalastena teenima kuningat; et suuremate linnade (eriti Pariisi) kodanlased olid suhteliselt jõukad, eeldati neilt suuremat varalist panust kui teistel; maapiirkondade talupoegi pidi (vähemalt retoorilisel tasandil) säästma koormast. Mõnel juhul mainitakse tekstides rahvust, kuid harva. Sõna *français* (*françois*) kasutatakse siis, kui selgitatakse, kuidas vaenlased Prantsusmaad kades-tavad, kuid tihedamini mainitakse seda sõna koos mõistega „au”, mis seob selle implitsiitselt aadliga. Ühe aadli kohustustest kõneleva ordoannantsi kohaselt oleks õigel prantslastel sõjas võideldes kerge alal hoida isade tegude toel saavutatud hiilgust ja head mainet.⁶³ Kuulsusrikkale minevi-kule viitamine on tüüpiline ka juhtudel, kui pöördutakse aadli poole neilt

⁶² „dont sa Majesté a tous les desplaisirs que peut auoir un Prince tres-Chrestien, & tres-desireux du soulagement de son peuple”, *Règlement que le Roy veut estre observé pour la subsistence de ses armées* (1639).

⁶³ *Arrest de la cour de Parlement, Par lequel il est enjoint à tous Seigneurs, Gentils-hommes & autres faisans profession des armes estans dans Paris & autres lieux, d'aller presentement servir le Roy en l'armée de sa Majesté en Picardie, sur les peines portées par ledit Arrest* (1636).

„truudust ja kiindumust” nõudes.⁶⁴ Samas tekstis väidetakse, et needsamad „alamad” peaksid kuninga plaane toetama, kuid selles kontekstis viitab nimetatud sõna pigem aadlikele kui tervele rahvale. Sama arusaam on veel selgemalt sõnastatud 1639. aastal aadlile suunatud ordonnantsis, milles tuuakse välja, et aadel on alati kuninga teenimise ja isamaa kaitse nimel oma vere ja elu kaalule pannud ning on isegi end täieliku sõjalise varustuse saamiseks võlgadesse laenanud. Kuningas tänab neid „meie teiste alamate kaitsmise ja varjamise” eest.⁶⁵ Olgugi et aadlikud olid sõdalased omal valikul, ei peetud maa kaitsmist ainult nende ülesandeks – selle eest tuli hoolitseda kõigil (meessoost) elanikel. Ka riigiametnikel olid kodanikukohustused. Ehkki järgnevas tsitaadis kõneldakse „ustavatest alamatest”, on konteksti põhjal selge, et viidatakse riigiametnikele, kes peaksid tundma „oma isamaa päästmise loomupärast kohustust”.⁶⁶ Selle asemel, et kõigile ühtviisi kehtida, säästavad paljud ordonnantsid tahtlikult kolmandat seisust, mida kirjeldatakse pidevalt kui vaeseid. Paljusid väljapakutud meetmeid, näiteks uute ametikohtade loomist ja maksude sissenõudmist, õigustatakse sellega, et maapiirkondade vaeseid talupoegi tuleb säästa. Sama kehtib palvete kohta, millega kuningas pöördus laenu või uute maksude saamiseks linnade, sh eriti Pariisi poole.⁶⁷ Eelnev seonduv ka tõsiasi, et kuninga ja tema pealinna Pariisi sidemel oli suur sümboolne tähtsus.⁶⁸

Kuigi tekstides väljendatakse tihti muret talupoegade pärast, leidub seal ka tõendeid selle kohta, et neile tehti kahju. Ordonnantse, millega määrati teed, mida mööda sõjavägi pidi liikuma, kehtestati uus sõjaväe majutamise maks või nimetati ametisse komissarid, selgitati ühtviisi sel-

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Declaration du roy, en faveur des Gentils-hommes & Nobles de son Royaume* (Paris, 1639).

⁶⁶ *Édit du roi portant pouvoir à tous les trésoriers généraux de France de faire département entr'eux des élections de leur Généralité, etc* (1637).

⁶⁷ *Déclaration du Roy, portant nouvelle Imposition de trois liures sur chacun muid de vin, entrant en ceste Ville & Faux-bourgs de Paris, tant par Eauë que par Terre, au lieu de prest & empruns: Dont sa Majesté a désiré estre secouruë par toutes les Villes & gros Bourgs de ce Royaume, pour l'entretien & subsistence de ses Armées. ... pour l'entretien & subsistence de ses Armées* (Paris, 1637).

⁶⁸ Descimon & Jouhaud, *La France du premier*, 8–9.

lega, et lihtrahva olukord vajab leevendamist. Elanikke tuli kaitsta riigi enda sõdurite eest. Nagu väljendutakse ediktis, millega määrati ametisse uued sõjakomissarid: „Tihti liiguvad kompaniid korratult külast külla”, asuvad korterisse, kus meeldib, ja „varastavad, rüüstavad ning võtavad ära hobuseid ja vallasvara”.⁶⁹

Õiglus on tekstides korduv teema: „On õiglasem, et rikkad selle kulu- tuse eest tasumisse panuse annavad, kui et vaeste õlule taoline koorem pannakse.”⁷⁰ *La gabelle*, soolamaks, öeldi olevat õiglane, sest seda ei maksa „mitte ainult kolmas seisus, vaid ka vaimulikud ja aadel”.⁷¹ Võttes arvesse suurt maksukoormat, mis rõhus tegelikult kolmandat seisust, kuuluvad eelnevad väited pigem semantika valda kui tõelusse. Teisalt oli sõjaväe majutamise maks tõeline katse hajutada mööduvate sõdurite põhjustata- vat majanduslikku kahju nii, et ei kannataks ainult sõjaväe liikumisteede ääres elavad inimesed. David Parrott’ sõnul oleks sellisel eesmärgil kogu- tava maksuga lepitud, kui seda poleks lõpuks kõigi teiste maksudega segi aetud.⁷²

Kokkuvõte

Sõda oli aastatel 1635–1640 Prantsusmaal avaldatud ordonnantsides alaline teema. Kuigi sõja üle arutleti harva üksikasjalikult, asetasid need tekstid nii sõja kui ka kuninga ja alamate rolli erilisse konteksti. Ei ole tõenäoline, et sõda aastatel 1635–1640 märkamata jäi, ent tuleb rõhutada, et sõjast teavitas elanikke riigivõim. Ordonnantsidel olid eri sihtrühmad ja neid sõnastati erinevalt. Osa neist levitati laialdaselt kirikutes etteluge- mise ja tänavatel mahahüüdmise teel, teised olid suunatud otse kuning- likele kohtutele ja muudele kohtuasutustele. Igal juhul on ordonnantsid

⁶⁹ *Edict du Roy, portant suppression de Conduittes, Et creation de commissaires Prouvinciaux des Guerres, Et de Trois cent Archers Gardes desdits Commissaires* (Paris, 1635).

⁷⁰ *Arrest du conseil d'estat du Roy, sa majesté y estant: Contre le Parlement, Chambre des Comptes, Thresoriers de France, & autres Priuilegiez de la ville de Dijon* (1637).

⁷¹ *Ordonnance du roy Louis XIII sur le fait des Gabelles* (Paris, 1639).

⁷² Parrott, *Richelieu's army*, 272–276.

väärtuslik allikmaterjal riigi ja ühiskonna ning sõjalise ja tsiviilvaldkonna täpsete piiride uurimiseks.

Ordonnantside kohaselt oli sõda kuninga mure. Monarh kuulutas Hispaaniale sõja ja töötas nüüd visalt, et hoida suuri vägesid lahinguvalmis. Hoolimata sellest, et tegeliku sõjategevuse plaanimisse oli kaasatud palju riigiteenistujaid ja ametikandjaid, kirjeldati kuningat üksi tegutsevana. Selline reaalsuse kujutamise viis ei jäta eksimisruumi. Kui vaenlane tungib Prantsusmaale, pannakse läbikukkumine provintside asehaldurite süüks, kes ei suutnud oma valdusi kaitsta. Seega ei saa kuningat süüdistada, ehkki tuleb tunnistada, et vabandus on kehv. Ordonnantsides esitatud kuvand kuningast kui sõja ja rahu isandast sobitub varasemate uurimuste tulemustega. Vastukaaluks teistele allikatele, näiteks ajalehtedele ja *Te Deum*'idele, kujutatakse ordonnantsides kuningat väga harva sõjaväe ülemjuhatajana. Nendes tekstides iseloomustavad teda peamiselt mure vaeste alamate pärast ja võitlus rahu eest. Alamad jagunevad rühmadesse. Aadlikke, kodanlasi ja riigiametnikke määratletakse kohustuste kaudu riigi ees, eriti sõja ajal, samas kui talupoegi kirjeldatakse vaeste ja armeetutena. Kirjeldusviis on tähelepanuväärne, sest tegelikult oli kolmanda seisuse kanda küllaltki suur osa maksukoormast. Selle perioodi arvukaid talupoegade ülestõuse ordonnantsides ei mainita, kuigi tuuakse välja teisi allumatuse viise ja nende eest karistamist. Kõige suuremat rahulolematust väljendatakse ordonnantsides deserteerinud sõdurite ja ohvitseride suhtes – see probleem oli ka tegelikult pakiline.

Ordonnantsides ei esitata sõjale tavaliselt usulisi põhjendusi, olgugi et tihti esinev sõnastus „vanad vaenlased” tundub olevat mõjutatud piibli keelekasutusest. Vaenlast ei kirjeldata kunagi oskusliku ega mõistlikuna. Kurikavalad hispaanlased plaanitsevad Prantsusmaa hukku ja see on ka kõik. Vastukaaluks kujutati ahneid hispaanlasi pamflettides ja lendlehtedel palju värvikamalt.

Retoorilisel tasandil on ordonnantsides ühiskonna tsiviil- ja militaarsfäär üllatavalt selgelt eristatud. Sõdimine on kuninga ja aadli ülesanne. Teised alamad peavad samuti sõjategevusse panustama ja sellele kaasa aitama, kuid võivad eeldada, et kuningas teeb kõik, et neid vaevast säästa. Tekstides rõhutatakse eriliselt, et kuningas töötab nende kohuste täitmise

nimel kõvasti. Peale selle näitavad allikad, et selgetest eristustest sõja ajal kinni pidada ei saanud. Sõdurid marssisid, kuhu tahtsid, rüüstasid ja varastasid. Vaenlase sissetungi ajal olid kõik sunnitud aitama. Kõik pariislased, keda mujal vähegi tarvis polnud, saadeti rindele ning tsiviil-elanikud pidid vilja jahvatamiseks veskeid ehitama. Dramaatilisest olukorrast hoolimata ei näita tekstid, et valitsenud oleks ühtekuuluvustunne. Vaatamata kõigele, mida elanikelt nõuti, ei kirjeldata neid kui aktiivseid, initsiatiivi haaravaid subjekte ega kui ühise eesmärgi saavutamiseks olulisi asjaosalisi.

Ordonnantsidest selguvad tsiviilisikute ja sõdurite eristamise ning tavainimeste säästmise kohta kehtinud arusaamad, kuid need illustreerivad ilmekalt ka nende arusaamade läbikukkumist. Pärast 1659. aasta lõplikku rahulepingut⁷³ kuulutati välja amnestia nii sõduritele kui ka talupoegadele, kes olid pika sõja jooksul mässanud. Administratiivsed ordonnantsid on kõigi toimepandud kuritegude nimekirjad, mis jutustavad väga kurva loo. Talupojad tapsid sõdureid, sõdurid aga tapsid ja vägistasid talupoegi, rüüstasid nende vara ja põletasid nende majad maata. Sõda ja ühiskonda oli võimalik lahus hoida siiski ainult retoorilisel tasandil.

Bibliograafia

Arhiivid ja raamatukogud

Prantsuse Rahvusarhiiv (Archives Nationales)

AD + Textes administrative, vol. 233–259

Prantsuse Rahvusraamatukogu haruldaste raamatute osakond (Bibliothèque Nationale de France, Réserves des livres rares)

Rés F 181 Louis XIII Reglements et ordonnances militaires 1635–1636

⁷³ Ehkki Kolmekümneaastane sõda lõppes 1648. aastal, lõpetas sõjategevuse Prantsusmaa ja Hispaania vahel alles 1659. aastal sõlmitud Püreneede rahu (toim.).

Kirjandus

- Colley, Linda. *Britons. Forging the Nation 1707–1837*. New Haven: Yale University Press, 1992
- Collins, James B. *The State in Early Modern France*, New approaches to European history. Cambridge: Cambridge University Press, 1995
- Cornette, Joël. *Le roi de guerre. Essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle*. Paris: Editions Payot et Rivages, 1993
- De la publication. Entre renaissance et lumières*, Groupe de recherches interdisciplinaires sur l'histoire du littéraire, Études réunies par Christian Jouhaud et Alain Viala. Paris: Fayard, 2002
- Descimon, Robert & Jouhaud, Christian. *La France du premier XVIIe siècle 1594–1661*. Paris: Belin, 1996
- Duccini, Hélène. *Faire voir, faire croire. L'opinion publique sous Louis XIII*. Seyssel: Champ Vallon, 2003
- Duccini, Hélène. *Histoire de la France au XVIIe siècle*. Paris: Armand Colin, 2000
- Ekedahl, Nils. *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokost*, Studia rhetorica Upsaliensia. Uppsala: Gidlund, 1999
- Ericson Wolke, Lars, Larsson, Göran, Villstrand, Nils Erik. *Trettioåriga kriget. Europa i brand 1618–1648*. Lund: Historiska media, 2006
- Esmonin, Edmond. „La publication et l'impression des ordonnances royales sous l'ancien régime,” – *Études sur la France des XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris: Presses universitaires de France, 1964
- Fogel, Michèle. *Les cérémonies de l'information dans la France du XVIe au milieu du XVIIIe siècle*. Paris: Fayard, 1989
- Forssberg, Anna Maria. „Arguments of war. Norm and information systems in Sweden and France during the Thirty Years War,” – Anna Maria Forssberg, Mats Hallenberg, Orsi Husz & Jonas Nordin (eds.), *Organizing History. Studies in Honour of Jan Glete*. Lund: Nordic Academic Press, 2011
- Hildesheimer, Françoise & Bimbenet-Privat, Michèle. *État des sources de la première modernité (1589–1661) conservées dans les Archives et bibliothèques parisiennes*. Paris: Centre historique des archives nationales, 2006
- Hill, Christopher. *The English Bible and the Seventeenth-Century Revolution*. London: Allen Lane, 1993
- Holm, Johan. *Konstruktionen av en stormakt: Kungamakt och bönder och statsbildning 1595–1640*, Stockholm studies in history, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2007

- Hurt, John J. *Louis XIV and the Parlements. The assertion of royal authority*. Manchester: Manchester University Press, 2002
- Jouhaud, Christian. *Mazarinades: la Fronde des mots*. Paris: Aubier Collection historique, 1985
- Lasconjarias, Guillaume. „Avein, 20 Mai 1635: La France entre dans la guerre de trente ans,” *Revue internationale d’histoire militaire* 82 (2002)
- Nordin, Jonas. *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, 2000
- Parker, Geoffrey (ed.). *The Thirty Years’ war*, 2nd edition. London & New York: Routledge, 1997
- Parrott, David. *Richelieu’s army. War, government and society in France, 1624–1642*, Cambridge studies in early modern history. Cambridge: Cambridge University Press, 2001
- Richet, Denis. *La France moderne: L’Esprit des institutions*. Paris: Flammarion, 1973
- Rogers, Clifford J. *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Boulder: Westview Press, 1995
- Sawyer, Jeffrey K. *Printed poison: pamphlet propaganda, faction politics, and the public sphere in early seventeenth-century France*. Berkeley: University of California Press, 1990
- Solomon, Howard M. *Public welfare, science and propaganda in seventeenth century France: the innovations of Théophraste Renaudot*. Princeton: Princeton University Press, 1973
- Thau, Étienne. *Raison d’état et pensée politique à l’époque de Richelieu*. Paris: Armand Colin, 1966

The burdens of war

Military demands on the civil population in French ordinances during the Thirty Years' War

Anna Maria Forsberg

War has always been considered the responsibility of the ruler, but it has vastly affected the common people. This article investigates the wartime relationship between king and subjects through royal ordinances published in France in the beginning of the Thirty Years War. The aim is to find out whether there is a distinction between a military and civilian sector in the sources and, furthermore, to investigate how the reasons for war and the responsibility for war were described.

It may seem impossible and even inappropriate to distinguish war from society or the military from the civilians in the early modern period. One should, however, bear in mind that discussions on warfare were frequent during this period and that states clearly tried to uphold some kind of distinction between soldiers and non-soldiers. It could also be argued that the ruler built his legitimacy both on the claim of guaranteeing interior order and protecting the subjects from enemies, as well as on the image of being a glorious warrior. Yet, wars had grave consequences for most people, and the Thirty Years war certainly was no exception. During the 17th century, the inhabitants of France were asked over and over again to contribute to the war effort by giving clothes, gun powder or working on fortifications. They were also asked to accommodate soldiers. Numerous royal ordinances were signed in order to organize the defense, inculcate military duties in the nobility, see to the provision of troops and, above all, to create new offices or find other ways to finance the war. These demands, which were formulated in royal ordinances, are interesting since they can enlighten us on the dividing line between the military and civilian sector (a line which was far from being distinct during this period in history). What was expected from the civilian population in times of war? How was war described or explained? What arguments

were used by the state officials in order to get support from their own subjects? Rather than reading the sources as absolute decrees, they should be viewed as bargaining offers in an on-going negotiation, and as attempts to legitimize the war effort.

In the article the ordinances are divided into different themes: “creating offices and other financial ordinances”, “military ordinances and mobilisation”, “religious interpretation”, and “revolts and disobedience”. Despite the different topics, the sources present a quite unanimous view of the reasons for war and the responsibilities of king and subjects. Even though the war reasons remained quite blurred, the duties of the king and the subjects became increasingly clear during the first years of the Thirty Years War.

In the ordinances, the war was consequently depicted as the king’s problem. It was the monarch himself who had declared war upon Spain, and who was now working hard to keep large armies prepared for battle. In all this he was portrayed as acting alone, despite the fact that a large number of state officials and officers were involved in the actual planning of the war effort. This way of picturing reality, however, did not allow for setbacks. When France was invaded, the failure was pinned on the provincial governors who had failed to defend their provinces. Thus, the king was not to blame – even though it must be said that the excuse is weak. The view of the king in the ordinances as the master of war and peace is coherent with earlier research. In contrast to other sources, such as the newspapers and the *Te Deum*, the king was only rarely portrayed as an army leader. The King’s main traits were the concern for his poor subjects and his struggle for peace.

The subjects were divided into different categories. Nobles, burghers and state officials were all defined by their duties towards the state, especially in times of war, whereas the peasants were described as poor and miserable. This is interesting since in reality, the third estate bore such a large share of the tax burden. The manifold peasant uprisings during this period were not mentioned in the material, even though other forms of disobedience were pointed out and punished. The greatest discontent was directed against deserting soldiers and officers – a problem that was also pressing in reality.

The wars were normally not explained in religious terms, even though the repetitive formulations of “old enemies” seem to be influenced by biblical language. The enemy was never described as comprehensible or rational. According to the texts, the cunning Spaniards were striving for the ruin of France – that was all. This could be compared to the pamphlets and broad-sheets where the greedy Spaniards are depicted in a much more vivid fashion.

The division between civilians and military is surprisingly clear on the rhetorical level of the ordinances. The war was a task for the king and the nobles. The other subjects were also supposed to contribute and help, but could expect the King to do his utmost to spare them of trouble. Great effort was made to show that the Monarch really worked hard to fulfil these duties. The sources also show, however, that this distinction could not be upheld during times of war. The soldiers marched wherever they wanted, plundered and stole. In the hour of invasion everyone was forced to help. Every Parisian that could be spared was sent to the front, and the civil population had to build mills to grind flour. However, despite the dramatic situation, there are no we-feelings nor a sense of a collective in the texts. Despite all that was demanded of the inhabitants, they are not described as proactive subjects, or as a part of a common goal.

There were ideas of a separation of civilians and soldiers, and the fact that civilians should be spared. Yet, the ordinances are a great illustration of the failure of these ideas. Even though according to the ordinances, the enemies were handled by the king and his powerful armies, in reality the subjects had to pay the cost and withstand unpleasant military encounters. It was still only on a rhetorical level that war and society could be kept apart.